

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2'27

Л. А. Білоконенко

ПРОБЛЕМАТИКА КОНФЛІКТОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Білоконенко Л. А. Проблематика конфліктології в сучасному мовознавстві.

У статті подано загальний аналіз проблематики конфліктології в сучасному мовознавстві на різних рівнях мови, схарактеризовано становлення філологічних досліджень у межах конфліктології, визначено перспективи розвитку лінгвоконфліктології в Україні як окремої галузі лінгвістичної науки.

Ключові слова: конфліктологія, мовні конфлікти, лінгвоконфліктологія.

Белоконенко Л. А. Проблематика конфликтологии в современном языкознании.

В статье представлено общий анализ проблематики конфликтологии в современном языкознании на разных уровнях языка, дана характеристика становления филологических исследований в рамках конфликтологии, определении перспективы развития лингвоконфликтологии в Украине как отдельной области лингвистической науки.

Ключевые слова: конфликтология, языковые конфликты, лингвоконфликтология.

Bylokonenko L. A. The general analysis of conflictology in modern linguistic.

The article deals with general analysis of conflictology as related to the different levels of language in modern linguistic. The author analyzed the founding and development of conflict solving scientific research, defining the perspective aspects of Ukrainian lingvokonfliktology, as a separate branch of linguistic.

Key words: conflictology, conflicts of language, lingvokonfliktology.

Проблематика – це сукупність проблем, система питань та понять, які складають певну науку. Сьогодні зайве доводити, що наука, пов'язана з вивченням конфліктів, має право на існування. Але Україна, як і інші країни пострадянського простору, виявилася невідповідною до адекватного сприйняття конфлікту. Відповідну роль відіграв ідеологічний чинник, який орієнтував суспільство на «безконфліктний» розвиток і робив вивчення проблематики конфліктів неперспективним. Така ідеологія була близькою до функціональної моделі розвитку суспільства Г. Спенсера (1820–1903), що пропагував гармонію і внутрішню збалансованість будь-якої соціальної системи. Це призвело не тільки до фактичного вилучення конфліктології зі сфери наукового дослідження, а й до того, що в суспільстві не сформувався механізм розв'язання конфліктів.

Сьогодні проблема вивчення конфліктів набула особливого значення, а конфліктологія активно розгортається на теоретичному (універсальні

закони вияву) та емпіричному (методи і технології, які допомагають попередити, спрогнозувати та завершити конфлікт) рівнях.

Саме поняття «конфлікт» застосовується щодо широкого кола явищ і не належить певній галузі знань. Як об'єкт аналізу його почали виділяти у 20-х роках ХХ ст. З цього часу можна простежити становлення конфліктології, яка зараз має об'єднувальний характер і збагачується досвідом та досягненнями багатьох наукових царин. На сьогодні вивчення конфліктів у пострадянських державах відбувається в рамках 16 дисциплін (соціологія, політологія, психологія, філософія, культурологія, математика, історія та ін.), серед них і проблеми конфлікту в мистецтві та філології [1, с. 25]. На різних рівнях дослідження виявляють узагальнення, які формують правила конфліктної поведінки особи в різних сферах діяльності. Тривалість досліджень наукових проблем конфліктів впливає на якість і кількість отриманих результатів. Але в лінгвістиці проблематика цих наукових пошуків поки що чітко не визначна.

Метою нашого дослідження є аналіз проблематики конфліктології в сучасному мовознавстві, характеристика етапів її розвитку, визначення перспектив становлення лінгвістичної конфліктології в Україні як окремої галузі знань.

Періоди становлення конфліктології представлено в роботах А. Анцупова і С. Прошанова, які узагальнили наукові доробки в царині дослідження конфліктів, сформулювали основні підходи і принципи її розвитку, виокремили періоди становлення [2, с. 35–38]. У період зародження конфліктології (до 1924 р.) конфлікт вивчався в межах філософії, соціології, психології, мистецтвознавства, військових наук. Філологічні дослідження обмежувалися літературознавчими аспектами. Період становлення науки (1924–1992 рр.) характеризується розвитком галузей конфліктології, а сам феномен почав вивчатися як самостійне явище. Уперше конфлікт розглядається в математиці, правознавстві, соціобіології, педагогіці, політології, історії та лінгвістиці. У ці роки філологічні дослідження поповнилися книгами, брошурами (близько 11); статтями, тезами (близько 40 (повна бібліографія відсутня) [1, с. 18]. З 1992 року до сьогодні конфліктологія виокремлюється як дисципліна, створюються наукові осередки, що займаються дослідженням та врегулюванням конфліктів. Зокрема, у 1993 році започаткував свою діяльність Київський центр політичних досліджень і конфліктології – незалежна некомерційна експертно-аналітична організація, до штату якої входять фахівці з політології, соціології, суспільних зв'язків. Спостерігається збільшення публікацій та захищених дисертацій: з 1949 по 2002 роки з мистецтвознавства та філології (сукупно) було захищено 57 кандидатських і 6 докторських наукових праць, але більшість складала саме дисертації з мистецтвознавства: «Мистецтвознавці не лише відкрили, але і монополізували цю царину в плані захисту дисертаційних робіт до

1974 року... Зацікавленість мистецтвознавців у конфлікті визначалася не лише ідеологічними установками, а самим фактом існування конфлікту, навколо якого розвивалося мистецтво театру, кіно чи художня література» [12].

З 90-х років XX століття конфліктологія, як складна і специфічна дисципліна, що має багатофункціональну структуру та різноманітні форми вираження, спеціалізується і розгалужується: педагогічна, соціологічна, політична конфліктологія, психологія конфлікту, зооконфліктологія, етнополітична конфліктологія тощо. Загальнотеоретичні аспекти дисципліни було подано в підручниках, навчальних посібниках українських науковців (І. Веренко, О. Вінник, Л. Герасіна, Т. Дуткевич, Л. Ємельяненко, О. Кисельова, Г. Лошкін, В. Нагаєв, В. Орлянський, М. Панова, Т. Петрівська, М. Пірен, Н. Повякель, С. Сьомін та ін.) [4; 5; 6; 7; 9]. Водночас більшість наукових доробків, які останнім часом з'явилися в Україні і в яких розглядаються питання конфліктології, мають прикладний характер і чітко не визначену проблематику. Отже, питання мови конфлікту розглядаються лише у прикладному плані, лінгвоконфліктологія не є окремою галуззю, її виділення є проблемним навіть у рамках соціопсихолінгвістики. Така ситуація гостро відчувається дослідниками.

Загалом, в українських дослідженнях відсутнє єдине розуміння терміна «конфліктологія». Одними з перших в Україні його почали активно використовувати соціологи А. Ручка та В. Танчер [10]. Пізніше дослідники виокремили два підходи до розуміння змісту дисципліни: міждисциплінарний і спеціалізований. Перший віддає перевагу соціологічним аспектам і виділяє предметні зони досліджень – теоретичну і прикладну. Другий – визначає прикладний характер дисципліни, спираючись на психологічні методи. Обидва підходи є прийнятними для вивчення мови конфлікту.

Оскільки мова соціальна за своєю природою, то і вона як система, і мовлення як процес відбивають всі аспекти суспільної взаємодії: загальні (комунікативні), спеціальні (соціально-регулятивні, ідентифікаційні, прескриптивні та ін.) через соціально-функціональну парадигму мови – регіолекти, соціолекти та ін. Отже, є реалією міждисциплінарний підхід у розумінні мови, яка є соціальною за змістом і функціями. Як вважає Ю. Саплін, мовний конфлікт як суспільне явище визначається різними аспектами – від конфлікту між наявними засобами вираження і функціями мови до конфлікту дискурсів [10]. У той же час сама мова як система соціальних цінностей і оцінок, які з нею пов'язуються, також може бути основою конфлікту. Мовний конфлікт розгортається у внутрішньомовному (на одному чи різних рівнях функціональної парадигми мови) і в міжмовному просторі. Маємо зазначити, що в сучасній суспільній свідомості на передній план виходить саме міжмовний різновид. Фахівці виділяють кілька рівнів міжмовного конфлікту, які стали основою для

лінгвістичних досліджень. Зокрема: мегарівень вивчає світовий мовний процес, на якому всім іншим мовам народів світу протиставляється англійська як найбільш впливова в міжнародному спілкуванні і така, що витісняє інші національні мови з певних сфер функціонування (наприклад, мова Інтернету – англійська); макрорівень вивчає мовні регіони (ареали) та мови окремих держав, на цьому рівні регіональні мови протиставляються іншим національним мовам (наприклад, в Україні макроконфлікт характеризує стосунки між українською та російською мовами); мезорівень вивчає мови соціальних прошарків, класів та малих груп; мікрорівень займається взаємодією індивідів, мовних особистостей; інтрорівень вивчає внутрішньоособистісний рівень узаємодії мов у свідомості білінгвістичної особи [11]. «Проблематика конфліктів будь-якого рівня виявляється в соціальній напрузі, зокрема: на мега- і макрорівнях – це невідповідність внутрішньоструктурного потенціалу мови її статусу і функціям. При цьому піднесення статусу однієї з протиставлюваних мов може не знімати, а, навпаки, загострювати конфлікт» [11]. Наприклад, за час незалежності України стан української мови в суспільстві значно змінився, підвищився її статус, але використання української мови в різних сферах людської взаємодії ще характеризується перевагою російської мови, причому такі зміни в мовній ситуації суспільством сприймаються як розгортання конфлікту. Дослідники вже звернули увагу на досить важливу проблему – мовне протистояння, яке має соціомовний статус.

У матеріалах наукової конференції «Мовні конфлікти і гармонізація суспільства (Київ, 2001) Ю. Саплін доречно зазначає, що на кожному з рівнів конфлікт набирає відповідного соціолінгвістичного виразу: на мікрорівні – це характер узаємодії особистостей, на мезорівні – це характер узаємодії соціальних стратегій, на макро- і мегарівнях – характер узаємодії мовних (комунікативних) культур [11]. Однак слід урахувати, що мовні конфлікти можуть мати деструктивні та конструктивні наслідки. На всіх рівнях дослідники звертають увагу передусім на негативізм конфліктів. Це виправдано, адже мовні конфлікти в соціумі впливають на соціально-психологічний клімат, руйнують систему взаємостосунків; створюють комунікативні перешкоди, які призводять до знищення традицій спілкування; фактично, виявляють соціокультурні відмінності між прошарками, класами, малими групами, заважають гармонізації суспільства. На мікрорівні конфлікти з'являються ще і завдяки лінгвістичним бар'єрам на логічному, стилістичному, семантичному граматичному, фонетичному рівнях мови. Лінгвістична конфліктологія має змогу сприяти соціуму у формуванні законів правильної подачі інформації, ґрунтуючись на системі норм, традицій суспільства, а також підтримувати соціокультурну базу для зменшення кількості конфліктів.

Проте не варто залишати осторонь позитивізм мовних конфліктів. Конструктивні функції цих конфліктів на мезо-, макро- і мегарівнях можна

схарактеризувати так: вони оптимізують міжособистісне спілкування, розширюють сферу взаємодії людей у соціумі, дають їм новий соціальний досвід; забезпечують пошук продуктивних рішень конфліктів, зокрема й завдяки мовній узаємодії; мають змогу об'єднувати людей у групу, формуючи її новий стан. Завдяки конфліктам відбувається моніторинг суспільної думки, який слід ураховувати для створення нових соціальних установок і гармонізації суспільства. Вони виступають засобом превентивного попередження асоціальної поведінки особи, регулюють її; формують нову структуру стосунків через підвищення ступеня розуміння проблеми. Однак найважливішою конструктивною функцією є активізація соціального життя суспільства, створення умов для соціальної активності людей. На мікрорівні до позитивних функцій можна віднести: покращення індивідуальної діяльності людини та розширення кордонів особистісного розвитку, усунення або часткове розв'язання проблемних ситуацій, тестування індивідуально-психологічних особливостей людини, формування конфліктостійкості, зниження інтенсивності негативних емоцій. Фактично, мовні конфлікти можуть бути джерелом розвитку, вони допомагають соціалізації особи. Безперечно, на кожному з названих вище рівнів конфлікти необхідно знімати, але ж вони, як було з'ясовано, викликають і появу нового якісного стану суспільства. Тож проблема визначення, аналізу, опису мовних конфліктів з позицій конструктивних і деструктивних наслідків на сьогодні є актуальною.

Важливою проблемою також є конфлікт мовних (комунікативних) культур у сучасному світі. Кожній мові у внутрішньому структурному плані відповідає своя мовна картина світу, а в зовнішньому (функціональному) – тип мовної (комунікативної) культури. Визначення співвідношення цих планів для типології культур може бути різним. Тому науковці дійшли висновку, що такий комунікативний конфлікт має сьогодні й ідеологічний компонент.

На особливу увагу заслуговують питання мовної взаємодії (конфліктної та безконфліктної) різних соціальних верств, класів, малих груп населення, адже конфліктують не мови, а люди, тому лише закликами до безконфліктності обмежитися не можна. Лінгвісти все більше усвідомлюють необхідність вивчення процесів мовної взаємодії в розрізі міжособистісних і міжгрупових конфліктів. Цінність мови виявляється саме в ситуації взаємодії, коли відмінності на різних рівнях у різних групах, верств населення призводять до виникнення мовних бар'єрів. Однак дослідники не зводять мовні конфлікти лише до смислових розбіжностей, що накопичують непорозуміння в оцінюванні інтелектуальних, ділових, моральних та інших якостей мовця, який використовує «свої» словесні конструкції. Зроблено висновок, що суть не в окремих смислових бар'єрах і непорозуміннях, а в ціннісній узаємодії особистостей і груп. Конфлікт пов'язується з ментальністю народу. Російський психолог В. М'ясищев

запропонував свою модель соціальних стосунків. Українські психологи та конфліктологи послуговуються цією теорією та її терміносистемою. Названа теорія є продуктивною і для лінгвістичної конфліктології, насамперед у межах зазначеного вище аспекту. Проблема конфліктності та безконфліктності в мовній взаємодії також є перспективною для лінгвістичної конфліктології.

Не зважаючи на те, що проблематика конфліктів у мовознавстві ще потребує систематизації, певні аспекти вже було визначено. Зокрема, це і психологічні механізми конфліктів в умовах міжособистісної взаємодії на основі аналізу джерел конфлікту, серед яких: і вербальні конфліктогени; і мовний конфлікт у засобах масової комунікації; і вплив білінгвізму на розвиток внутрішнього конфлікту особи; і гендерні особливості мови конфлікту; і гармонізація мовленнєвої поведінки в конфліктній ситуації; й етичні аспекти конфліктної взаємодії в різних сферах людської діяльності; й аналіз феномену конфлікту в теорії мовленнєвої діяльності; і конфлікт як лінгвокультурний концепт та його смислове поле; і вивчення лінгвістичної проекції конфлікту з позицій дескриптивного аспекту та ін.

Широкою є сфера питань щодо комунікативної конфліктології, які розглядає Н. Муравйова в монографії «Язык конфликта» [8]. Російська дослідниця аналізує механізми, що сприяють виникненню комунікативних конфліктів, їхні причини і способи попередження, реалізацію в текстових потоках; описує мотиви, які керують нашою мовленнєвою поведінкою та призводять до конфліктів; висловлює своє бачення можливого безконфліктного спілкування. Авторка визначає комунікативну модель як таку, у якій присутній чи відсутній конфлікт. Тож робота порушує ряд проблемних питань, що є надзвичайно важливими в лінгвістичній конфліктології. Обговорюючи комунікативні цілі, комунікативну компетенцію й комунікативну компетентність учасників спілкування, авторка пропонує власне бачення причин виникнення комунікативних конфліктів та описує ці механізми. Проблема визначення прийомів та мовних засобів, які використовують учасники спілкування у процесі розгортання конфлікту або для досягнення кооперації, є однією з базових. Останні дослідження порушують таку важливу тему, як конфліктний дискурс у міжкультурному просторі. Наприклад, Т. Венедиктова вважає, що такий підхід є перспективним, адже не тільки мовна діяльність, а і соціокультурний контекст її вияву описує новий різновид конфлікту [3]. Вивчення дискурсу конфлікту визначає зони особливої уваги: конкретні жанри, які описують конфлікт; правила функціонування цих проявів; суб'єкти репрезентації конфліктів; способи забезпечення ефекту правдивості в конфлікті тощо. Останні два десятиліття певні проблеми конфлікту мови стали об'єктом і дисертаційних праць (Н. Голев, С. Ільєнко, І. Кудряшова, О. Матвєєва, О. Саржина, В. Третьякова).

Отже, конфлікт – широке та багатогранне поняття. У розумінні носія мови мовний конфлікт існує як певна типова ситуація – фрейм, який має систему компонентів. Гармонізація суспільства полягає не в усуненні мовних конфліктів, що існуватимуть стільки, скільки існуватиме людське суспільство. Її перспективи лише у вияві механізмів ненасильницького подолання конкретних мовних конфліктів будь-якого рівня, що вирізняються своєю проблематикою та виходом на конструктивні і деструктивні наслідки. Сучасне мовознавство має широке та багате поля для досліджень, результати яких важливі не тільки для лінгвістики загалом, але і є перспективними для становлення ціннісних орієнтирів українського соціуму. Тож лінгвістична конфліктологія в Україні реально може стати визнаною галуззю науки.

Література

1. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях / А. Я. Анцупов, С. В. Баклановский. – СПб. : ПИТЕР, 2005. – 288 с.
2. Анцупов А. Я. Конфликтология : [учебник для вузов] / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ – Дана, 2001. – 591 с.
3. Венедиктова Т. Д. Общение как учение [Електронний ресурс] / Т. Д. Венедиктова, М. С. Макеев. – Режим доступу : lib.rin.ru/doc/i/98594p.html.
4. Дуткевич Т. Конфліктологія з основами психології управління : [навчальний посібник] / Т. Дуткевич. – К. : ЦУЛ, 2005. – 456 с.
5. Ємельяненко Л. М. Конфліктологія: [навчальний посібник] / Лариса Михайлівна Ємельяненко; [за ред. В. М. Петюха, Л. В. Торгової]. – К.: КНЕУ, 2003. – 315 с.
6. Конфліктологія : / [за ред. Л. М. Герасіної, М. І. Панової]. – Харків : «Право», 2002. – 256 с.
7. Конфлікти в сумісній діяльності / Г. В. Лошкін, С. В. Сьомін, Т. В. Петрівська, О. О. Кисельова. – К. : Сфера, 1997. – 95 с.
8. Муравьева Н. В. Язык конфликта / Н. В. Муравьева. – М. : Термика, 2004. – 214 с.
9. Орлянський В. С. Конфліктологія : [навчальний посібник] / В. С. Орлянський. – К. : ЦУЛ, 2007. – 160 с.
10. Ручка А. А. Очерки истории социологической мысли / А. А. Ручка, В. В. Танчер. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 219.
11. Саплін Ю. Мовний конфлікт як взаємодія особистостей, соціальних стратегій та комунікативних культур (підсумки наукової конференції «Мовні конфлікти і гармонізація суспільства», 28.05.2001) [Електронний ресурс] / Юрій Саплін. – Режим доступу : www.ruthenia.info/txt/konf/mk2001/roz2.html.
12. Цой Л. Н. Практическая конфликтология [Електронний ресурс] / Л. Н. Цой. – Режим доступу : www.pedlib.ru/Books/1/0172/index.shtml.